

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”

ПОЛЩУК Олена Андріївна

УДК 376-056.24/29:[364-57:572.025](143.5)

**ТРУДОВА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ
МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ
РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Старобільськ – 2018

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Державному закладі „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ), Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Савченко Сергій Вікторович,
Державний заклад „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”
(м. Старобільськ), ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Рассказова Ольга Ігорівна,
Комунальний заклад „Харківська гуманітарно-
педагогічна академія” Харківської обласної
ради, завідувач кафедри соціальної роботи та
соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, професор
Завацька Людмила Миколаївна,
Національний університет „Чернігівський
колегіум” імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів),
завідувач кафедри соціальної роботи.

Захист відбудеться 20 грудня 2018 року об 11.00 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ) у ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (м. Слов’янськ) за адресою: 84116, Донецька обл., м. Слов’янськ, вул. Генерала Батюка, 19, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розіслано 20 листопада 2018 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. І. Черв’якова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Система соціального захисту населення сучасної України перебуває під впливом інклюзивних та інтеграційних процесів, що розгортаються в умовах демократизації та євроінтеграції держави, забезпечуючи право осіб з обмеженими можливостями здоров'я на повноцінну соціалізацію та самореалізацію в суспільстві.

Згідно з Конституцією України кожному громадянину держави гарантовано право на працю, вільне обрання професії та можливість самостійно заробляти собі на життя. Разом з тим у сучасних соціально-економічних умовах люди з інвалідністю не можуть на паритетних умовах конкурувати на ринку праці без відповідної трудової реабілітації, що стає однією з найважливіших проблем суспільства стосовно цієї категорії громадян.

Актуальність пошуку нових підходів до трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я зумовлена необхідністю реалізації провідних положень низки державних документів щодо соціального захисту людей з інвалідністю в Україні. Права осіб з обмеженими можливостями здоров'я на отримання соціальної допомоги та реабілітації закріплено законом „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, Постановами Кабінету Міністрів України „Про організацію робочих місць та працевлаштування інвалідів”, „Про затвердження порядку сплати підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями штрафних санкцій до відділень Фонду соціального захисту інвалідів, акумуляції, обліку та використання цих коштів”, Указом Президента України „Про затвердження Національної програми професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими можливостями здоров'я”.

У Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів, ратифікованій відповідним законом України, завданням професійної та трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я проголошено забезпечення людині з інвалідністю права отримувати та зберігати гідну роботу й просуватися по службі, що сприяє її соціальній інтеграції або реінтеграції. Закон України „Про реабілітацію інвалідів в Україні” визначає трудову реабілітацію як систему заходів, розроблених з урахуванням схильностей, фізичних, розумових і психічних можливостей особи та спрямованих на оволодіння навичками забезпечення трудової діяльності та адаптацію у виробничих умовах, зокрема шляхом створення спеціальних чи спеціально пристосованих робочих місць.

Наголосимо, що важливим викликом сьогодення щодо трудової реабілітації осіб з інвалідністю є відповідне спрямування та об'єднання зусиль реабілітаційних закладів, яких, за даними державних статистичних звітів, в Україні функціонує понад 600, проте лише близько 20 з них безпосередньо займаються професійною та трудовою реабілітацією осіб з обмеженими фізичними можливостями. Згідно з Типовим положенням про центр професійної реабілітації інвалідів Міністерства соціальної політики України (2015 р.) до функцій таких центрів входить організація професійної та трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я, що забезпечує адаптацію інвалідів до професійного навчання та їхнє подальше працевлаштування та інтеграцію в суспільство.

Зазначені проблеми мають теоретико-методологічне підґрунтя для їх розв'язання. Так, теоретичні засади адаптації особистості як наукового феномену викладено в працях зарубіжних дослідників (А. Адлер, Е. Еріксон, Д. Клаузен, Х. Хартман, Р. Хенкі, Т. Шибутані та ін.); методологічні засади соціальної інтеграції особистості закладено у фундаментальних розвідках М. Вебера, Е. Гіддінса, Е. Дюркгейма, Р. Мертона та ін.; положення соціально-педагогічної парадигми адаптації розкрито в роботах вітчизняних науковців – О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, А. Мудрика, С. Харченка та ін.; питання трудової адаптації – у дослідженнях О. Баклицької, В. Гладкової, М. Лукашевича, М. Міщенко, Н. Трегубової та ін.

Наукові засади процесу реабілітації та соціальної адаптації репрезентовано в наукових розвідках таких учених, як В. Бондар, Т. Власова, В. Кащенко, В. Лубовський, Є. Мастюкова, В. Синьов, О. Хохліна, М. Шеремет та ін. Проблема інтеграції молоді з особливими потребами присвячено наукові студії В. Бондара, А. Іпатова, Л. Калмикової, В. Лехан, Л. Середюк, П. Таланчука, В. Шиян та ін. Технології соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів викладено в працях таких учених, як О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко та ін.

Методологічні засади соціальної роботи з людьми з обмеженими можливостями здоров'я досліджували В. Алфімова, О. Безпалько, Л. Волинець, І. Зверєва, А. Капська, О. Киричук, Ю. Мацкевіч, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Харченко та ін.

У соціально-педагогічному контексті ґрунтовно розроблено проблеми розвитку соціальності, професіоналізації, а також соціально-педагогічної допомоги та підтримки в процесі інтеграції в суспільство осіб з інвалідністю (Ю. Богінська, О. Рассказова, В. Тесленко, М. Чайковський та ін.). Соціально-педагогічні засади соціальної реабілітації та ресоціалізації різних соціальних груп у роботі реабілітаційних центрів та інших соціальних осередків розкрито О. Караман, М. Сідорчук, Ю. Чернецькою, В. Шпак та ін.

Вітчизняні та зарубіжні вчені здійснили численні розвідки, присвячені вивченню соціально-психологічних особливостей та специфіки соціалізації осіб з порушеннями психофізичного розвитку (В. Блейхер, В. Бондар, О. Глоба, В. Григоренко, Г. Костюк, В. Лубовський, В. Синьов, О. Хохліна та ін.).

Теоретико-методологічні засади освіти, навчання, виховання, розвитку й дидактичної корекції функційного стану дітей та молоді з обмеженням життєдіяльності розкрито в докторських дисертаціях Ю. Вихляєва, Л. Куненко, І. Ляхової, Д. Шульженко та ін. Увагу дослідників зосереджено переважно на вивченні доступності вищої освіти для осіб з інвалідністю (О. Ярська-Смирнова, П. Романов та ін.), використання дистанційного навчання у професійній підготовці людей з особливими потребами (С. Андрійчук, К. Ощепкова, Д. Шевченко та ін.), навчальних програм для людей з функційними обмеженнями та особливостей позааудиторної роботи з ними (О. Горошко, З. Матвієнко, А. Якимчук та ін.).

Питання профорієнтації осіб з інвалідністю стали предметом досліджень К. Бондарчука, С. Кавокіна, Р. Кравченко, Г. Мулярчук, Г. Онкович, Л. Храпиліної. Технологічні аспекти професійної освіти осіб з обмеженнями здоров'я знайшли

своє відображення в працях М. Бірюкової, Н. Долматової, В. Подшивалкіної, О. Свідіна та ін.

У контексті становлення інклюзивної освіти в нашій країні питання трудової реабілітації людей з обмеженнями здоров'я розглядають Н. Валентик, В. Варава, М. Ворон, Т. Ілляшенко, Ю. Кавун, А. Колупаєва, С. Корніцова, Н. Кравець, І. Лапицька, С. Литовченко, Т. Луценко, Б. Мороз, Ю. Найда, Н. Назарова, Г. Першко, Т. Сак, Н. Софій, О. Таранченко, О. Чубар, А. Шевцов, В. Шорохова, І. Ярмошук та ін.

Разом з тим, як засвідчив аналіз, у вітчизняній та зарубіжній літературі поки що недостатньо розкрито питання організації процесу професійної орієнтації та трудової реабілітації осіб з обмеженими психофізичними можливостями, теоретичні та практичні аспекти діяльності реабілітаційних центрів як осередків міжгалузевого співробітництва працівників соціальної сфери з педагогами, медиками, психологами, реабілітологами, нерозробленою залишається система трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів.

Багатоаспектність досліджень науковців у контексті означеної проблеми не вирішує наявних *суперечностей* між: зростаючою в українському суспільстві тенденцією гуманістичного ставлення до людей з обмеженими можливостями здоров'я та недостатньою розробленістю теоретичних і практичних аспектів її реалізації; потребами суспільства в додаткових трудових ресурсах, готових до здійснення професійної діяльності в умовах соціальної інклюзії, та реальним станом трудової реабілітації осіб з обмеженнями здоров'я; необхідністю комплексної, цілеспрямованої, багатофакторної трудової реабілітації осіб з інвалідністю та відсутністю системи такої реабілітації в роботі реабілітаційних центрів; традиційним підходом до надання реабілітаційних послуг людям з обмеженнями здоров'я й необхідністю оновлення теоретико-методичного забезпечення цього процесу в змінених соціально-економічних умовах.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, її соціальна значущість, а також недостатня теоретична і практична розробленість зумовили вибір теми дисертаційної роботи – **„Трудова реабілітація осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ) та науково-дослідного Центру соціальної педагогіки і соціальної роботи НАПН України і ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” як окремого аспекту комплексної наукової теми „Зміст і технології соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику” (державний реєстраційний номер 0107U000971). Тему узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 3 від 25.03.2008 р.).

Об'єкт дослідження – процес трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Предмет дослідження – система трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів.

Гіпотеза дослідження. Процес трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів набуде ефективності за умови: урахування концептуальних підходів до процесу надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю (системного, особистісно-діяльнісного, технологічного), провідних ідей соціальної і неосоціальної моделей інвалідності та фундаментальних положень теорії соціальної інклюзії щодо інтеграції осіб з інвалідністю; теоретичного обґрунтування, розробки методичного забезпечення та реалізації системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я, яка містить цільовий (соціальне замовлення, мета, завдання, принципи), суб'єкт-суб'єктний (суб'єкти та об'єкт трудової реабілітації), змістовно-технологічний (зміст, умови, технології, форми, методи, засоби), результативний (результат реабілітаційного процесу та критерії й показники щодо його оцінки) компоненти; упровадження авторської регіональної комплексної Програми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів як орієнтовної основи науково-методичного супроводу розробленої системи.

Мета роботи – науково обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити результативність системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів.

Відповідно до предмета й мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми дослідження та розкрити історичні, соціокультурні передумови становлення й формування сучасної концепції трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

2. Визначити сутність та структуру трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я.

3. Схарактеризувати стан та особливості трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я в чинних умовах реабілітаційних центрів.

4. Теоретично обґрунтувати та змістовно розробити систему трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів.

5. Експериментально перевірити результативність розробленої системи шляхом упровадження авторської регіональної комплексної Програми в діяльність реабілітаційних центрів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: концептуальні засади соціальної педагогіки як інтегративної галузі наукових знань, що дає цілісне уявлення про сутність найбільш загальних соціальних та соціально-педагогічних феноменів; положення теорії наукового пізнання про єдність процесів, взаємовплив і взаємозалежність явищ об'єктивної дійсності; принципи демократизації та гуманізації соціальної сфери суспільства; провідні загальнонаукові положення системного підходу (В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін), зокрема аналізу та моделювання соціально-педагогічних явищ (В. Докучаєва, Л. Першин, С. Харченко); концепція особистісно-діяльнісного підходу до розвитку людини (Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонт'єв, В. Рибалка, С. Рубінштейн); засади

технологічного (В. Безрукова, В. Беспалько, Г. Селевко, С. Сисоєва) підходу до соціалізації, освіти та виховання, професіоналізації та трудової адаптації особистості; положення та ідеї психологічної теорії формування й розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Мерлін, С. Рубінштейн); провідні засади соціальної та неосоціальної моделей інвалідності, теорії соціальної інклюзії та інтеграції осіб з інвалідністю (Ю. Вихляєв, О. Дикова-Фаворська, А. Капська, А. Колупаєва, О. Рассказова, Т. Сак, Н. Софій, М. Чайковський, А. Шевцов, Д. Шульженко); теоретичні засади соціалізації особистості (Л. Бадь, І. Кон, Ж. Піаже, М. Річмонд, М. Фірсов); теоретичні засади соціально-педагогічної діяльності (О. Беспалько, Р. Вайнола, І. Зверєва, А. Капська, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, Л. Мардахаєв, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Омельченко, О. Рассказова, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко); теоретико-методичні положення соціально-педагогічної реабілітації молоді з функційними обмеженнями (І. Зверєва, Г. Лактіонова, С. Пальчевський, В. Тесленко, Л. Харченко); закономірності психофізичної реабілітації та соціальної адаптації людини в діяльності реабілітаційних центрів (О. Караман, М. Сидорчук, Ю. Чернецька, В. Шпак); технологічні розробки щодо освіти та виховання дітей і молоді як провідного шляху їхньої інтеграції в суспільство (М. Андреева, Н. Грабовенко, І. Макаренко, Н. Мірошниченко).

Для розв'язання означених вище завдань дослідження, досягнення мети та перевірки висунутої гіпотези використано такі **методи**: *теоретичні* – аналіз наукової літератури, нормативно-правових документів для розкриття сучасного стану, історичних і соціокультурних передумов становлення й формування концепції трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я; синтез та моделювання для розкриття сутності, структури та особливостей трудової реабілітації осіб з обмеженнями життєдіяльності як соціально-педагогічної категорії; системно-структурний аналіз та моделювання для теоретичного обґрунтування системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів; проектування для розробки авторської регіональної комплексної Програми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів; *емпіричні* – спостереження, бесіди, інтерв'ю, анкетування, вивчення документації та продуктів діяльності для діагностики реального стану трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я; соціально-педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності розробленої системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів та авторської регіональної комплексної Програми її реалізації; методи математичної статистики для визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2009 – 2017 рр. на базі Комунальної установи „Луганський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Відродження»”, Центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів Рубіжанської міської ради, Рубіжанський обласний центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді при підтримці Департаменту соціального захисту населення Луганської обласної державної адміністрації.

Окремі положення експериментальної програми апробувалися в ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” та Комунальному закладі „Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради.

У дослідженні взяли участь 116 молодих осіб з обмеженими можливостями здоров'я: 56 осіб експериментальної групи (ЕГ) і 60 осіб контрольної групи (КГ), а також експерти та помічники – 70 волонтерів-студентів, 25 представників регіональних реабілітаційних центрів, 36 батьків молоді з обмеженими можливостями здоров'я.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *уперше* цілісно та системно досліджено проблему трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів в аспекті розширення можливостей для повноцінної інтеграції таких осіб у суспільне життя, розв'язання практичних завдань щодо створення умов для формування соціально-позитивного досвіду їхнього функціонування в соціумі; науково обґрунтовано й експериментально перевірено результативність системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в діяльності реабілітаційних центрів, спрямованої на надання особам з інвалідністю можливості брати участь у соціальному та економічному житті через оволодіння ними певним обсягом професійних знань, умінь і навичок, розвиток особистості в умовах спеціально організованого освітньо-професійного та соціально-реабілітаційного процесу, органічно поєданого з іншими формами реабілітації та інтеграції в суспільство, яка містить такі компоненти: цільовий (соціальне замовлення, мета, завдання, принципи), суб'єкт-суб'єктний (суб'єкти та об'єкт трудової реабілітації), змістовно-технологічний (зміст, умови, форми, методи, засоби), результативний (результат реабілітаційного процесу та критерії й показники щодо його оцінки); обґрунтовано та розроблено авторську регіональну комплексну Програму діяльності реабілітаційних центрів як орієнтовну основу науково-методичного супроводу розробленої системи;

удосконалено зміст, форми, методи та соціально-педагогічні технології трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів, а також відповідної підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи та представників громади;

подальшого розвитку набули наукові уявлення про сутність трудової реабілітації осіб з обмеженими психофізичними можливостями; зміст, форми, засоби професійної орієнтації та трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я; регіональні реабілітаційні центри як соціально-педагогічні установи компенсального типу; критерії, показники, рівні трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в діяльності регіональних реабілітаційних центрів.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та використанні: методичного забезпечення системи трудової реабілітації для осіб з обмеженими можливостями здоров'я в діяльності реабілітаційних центрів, зокрема авторської регіональної комплексної Програми діяльності реабілітаційних центрів; інформаційно-методичних матеріалів для працівників реабілітаційних центрів та представників громадськості щодо використання інноваційних форм і методів

соціально-педагогічної роботи з людьми з інвалідністю; програмно-методичних матеріалів для студентів спеціальності „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота”, „Практична психологія”, „Корекційна освіта”. Дібрано та змістовно розроблено соціально-педагогічні технології реалізації процесу трудової реабілітації та професійної орієнтації осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Результати дисертаційної роботи можуть бути впроваджені в практику реабілітаційних установ загального та спеціалізованого профілів, загальноосвітніх шкіл, а також рекомендовані батькам дітей, які мають обмежені можливості здоров'я, під час розгляду питань їхньої професійної орієнтації та трудової реабілітації. Отримані узагальнення можуть бути використані для подальшого вдосконалення теорії і практики трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я, у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації, у роботі викладачів закладів вищої освіти, фахівців обласних і районних центрів ранньої соціальної реабілітації, при розробці підручників та навчальних посібників із відповідних дисциплін.

Результати дослідження **впроваджено** в роботу Комунальної установи „Луганський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Відродження»” (довідка № 7 від 22.08.2017 р.), Центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів Рубіжанської міської ради (довідка № 80/1/01-24 від 01.08.2017 р.), Рубіжанського обласного центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді (довідка № 41/1 від 21.08.2017 р.); в освітній процес Навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ) (довідка № 1/1637 від 24.11.2017 р.), Комунального закладу „Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради (довідка № 01-13/760/1 від 19.09.2017 р.).

Особистий внесок здобувача в роботі, опублікованій у співавторстві, полягає в розкритті цільового компонента системи трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я (у співавторстві із С. Харченком).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, практичні результати дисертації представлено в доповідях на науково-практичних конференціях різного рівня: *Міжнародних* – „Проблеми та шляхи впровадження інтегрованого навчання й виховання дітей з особливими потребами” (Луганськ, 2005), „Внесок наукових шкіл НПУ імені М. П. Драгоманова у розвиток світової та вітчизняної дефектології” (Київ, 2010), Українському Жіночому Конгресі (Львів, 2018); *Всеукраїнських* – IX Всеукраїнському суспільному форумі „Екуменічний соціальний тиждень” (Львів, 2016), „Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади” (Суми, 2017), „Модифікація концепції соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи в Україні у контексті реалізації Цілей сталого розвитку суспільства” (Харків, 2017); *регіональних* – VI Міжвузівському науково-практичному семінарі „Концептуалізація соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи в Україні як умова євроінтеграції” (Харків, 2017), Луганському регіональному форумі партнерів програми розвитку ООН у сфері громадської безпеки, соціальної єдності та примирення „Луганщина: шлях до миру та справедливості” (Сіверськодоонецьк, 2017).

Основні результати дисертаційної роботи обговорювалися та отримали

позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ), на засіданнях колегії головного управління праці та соціального захисту населення Луганської облдержадміністрації (м. Сіверськодоноцьк) у 2009 – 2018 рр.

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 14 публікаціях (13 – одноосібні), з них 5 статей у наукових фахових виданнях України, одна – у зарубіжному періодичному виданні, одна – у виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (264 найменування, з них 1 – іноземною мовою). Робота містить 11 додатків на 38 сторінках, 14 таблиць та 4 рисунки. Загальний обсяг дисертації становить 282 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, її зв'язок з науковими програмами й темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; представлено експериментальну базу; наведено дані про апробацію.

У першому розділі – „**Теоретичні засади трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів**” – проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, виявлено історичні, соціокультурні передумови становлення й формування концепції трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я; визначено сутність та структуру трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я; схарактеризовано особливості та стан трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів.

Аналіз філософської (М. Бердяєв, Л. Бінсвангер, Х. Блум, Ж. Бодріяр, Е. Гідденс, Ж. Дерріда, Е. Дюркгейм, Т. Лукман, Ж.-П. Сартр, Г. Сковорода, В. Соловйов, П. Флоренський, М. Хайдеггер, П. Юркевич та ін.), соціологічної (О. Андрос, В. Карпічев, М. Лукашевич, Н. Паніна, Є. Подольська, А. Ручка, Л. Сокурянська, Н. Чибісова, Н. Шевченко та ін.), медичної (С. Даньшова, В. Доскін, С. Ісаков, С. Конова, З. Макарова, Б. Павлюк, К. Печора, В. Полунін, Г. Сахно, Л. Чичерін та ін.), психолого-педагогічної (Ю. Вихляєв, К. Волкова, Є. Клопота, Т. Комар, Л. Куненко, Т. Лазоренко, Л. Лопатко, І. Ляхова, І. Матющенко, Н. Пахомова, К. Рейда, О. Тельна, Е. Тиха, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.) та соціально-педагогічної (М. Андреєва, Ю. Богінська, О. Рассказова, Ю. Чернецька та ін.) літератури засвідчив, що проблема трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я є ґрунтовно дослідженою, багатоаспектною, розробленою в межах основних парадигм (моделей) сприйняття осіб з обмеженими можливостями здоров'я: *благодійницької, медичної, соціальної та неосоціальної*.

Установлено, що в контексті зазначених моделей здійснювалися науково-практичні розробки, напрями яких залежали від соціально-економічних умов життя та панівної в суспільстві соціально-політичної ідеології й змінювалися в

історичному контексті. Історико-педагогічний аналіз засвідчив, що ідеї трудової реабілітації осіб з інвалідністю пройшли значний шлях від виправдання суспільством її маргіналізації (у межах благодійної моделі інвалідності) через розуміння людини з інвалідністю як економічного тягаря для суспільства (у контексті медичної, зокрема її різновиду – економічної моделі) до ставлення до осіб з інвалідністю як до рівних та соціально спроможних (соціальна й неосоціальна моделі).

Теоретичний аналіз світової та вітчизняної нормативно-правової бази й фахової літератури з проблеми дослідження (О. Андрусенко, Н. Грабовенко, А. Надточій, М. Чайковський та ін.) дає підстави стверджувати, що соціально-педагогічний аспект розуміння сутності та структури трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я визначається її належністю до більш широкої за змістом дефініції „соціальна реабілітація”, яка витлумачена як система заходів, спрямованих на створення й забезпечення умов для повернення особистості до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної й родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації.

Виходячи з викладеного вище, *трудова реабілітація осіб з обмеженими можливостями здоров'я* розглядаємо як відновлення знижених або втрачених можливостей щодо виконання професійних функцій, вибір професії та адаптацію до неї осіб з обмеженими можливостями, залучення до трудової діяльності таких осіб за вже опанованою раніше або новою професією. Складниками трудової реабілітації є професійний відбір, професійна перепідготовка, перекваліфікація, спрямовані на працевлаштування осіб з інвалідністю у звичайних виробничих умовах і в спеціально створених.

На основі вивчення наукових позицій учених, які розкрили соціально-педагогічні основи соціальної реабілітації та ресоціалізації різних соціальних груп у роботі реабілітаційних центрів та інших соціальних осередків (О. Караман, Ю. Чернецька, В. Шпак та ін.), установлено, що можливість реалізувати весь спектр складників трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я залежить від умов реабілітаційних центрів – установ, підприємств, закладів, зокрема їхніх відділень, структурних підрозділів, незалежно від форм власності, що здійснюють реабілітацію інвалідів і дітей-інвалідів відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації.

У широкому інтеграційному контексті такі центри мають працювати як об'єднання соціальних інститутів, що виконують функції освіти й виховання стосовно осіб, які потребують соціальної адаптації та інтеграції, ґрунтуючись на гуманістичних, організаційних, науково-методичних і функційних засадах трудової реабілітації, забезпечуючи задоволення різноманітних потреб клієнтів у їхній соціалізації; як багатоцільовий функційний комплекс з надання всебічної соціальної, медико-психолого-педагогічної, правової допомоги людям з інвалідністю та їхнім сім'ям, педагогам, соціальним працівникам та іншим фахівцям, що опікуються питаннями трудової реабілітації клієнта.

Аналіз теорії та практики діяльності досліджуваних центрів різного спрямування показав, що реабілітаційний процес у такому центрі є реабілітаційним конструктом, формою синтезу знань про універсальні складники реабілітації, синтетичною схемою з чітко вираженою спрямованістю, але з комплексним супроводом „основної” реабілітації, яка передбачає латентну наявність та взаємне поєднання різних її видів.

Визначено такі види реабілітаційних послуг в умовах реабілітаційного центру, пов'язані із процесом трудової реабілітації осіб з інвалідністю, як: соціально-побутова реабілітація (забезпечує відновлення потенціалу людини з обмеженнями здоров'я як соціального суб'єкта); педагогічна реабілітація (забезпечує реабілітацію людини як суб'єкта діяльності), психологічна реабілітація (забезпечує особистісний аспект реабілітаційного процесу), медична реабілітація (сприяє відновленню психофізичних можливостей людини як біологічного організму).

За результатами вивчення чинного стану трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів встановлено, що цей процес розгортається нерівномірно й гальмується наявністю внутрішніх та зовнішніх бар'єрів при оволодінні тією або тією професійною роллю. Зважаючи на це, кількість працюючих осіб з інвалідністю в Україні становить лише близько 15% від загальної кількості осіб з обмеженими можливостями. За нашими даними, найчастіше причинами виникнення цих труднощів є невідповідність вимог до людини з інвалідністю в процесі її взаємин із професійним середовищем і неготовності особистості до цих відносин.

Отже, виникає необхідність у поліпшенні стану трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я, забезпеченні їм стабільності й упевненості, інтегруванні в суспільне життя, доведенні, що вони є рівними з-поміж рівних. Розв'язання зазначених завдань уможливлується за умови комплексного вирішення проблем трудової реабілітації людей з інвалідністю в діяльності реабілітаційних центрів та наукової розробки відповідної системи.

У другому розділі – **„Обґрунтування та експериментальна перевірка системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів”** – теоретично обґрунтовано, змістовно розроблено систему трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів, схарактеризовано процес упровадження розробленої системи в діяльність регіональних реабілітаційних центрів та експериментально перевірено її результативність.

З урахуванням сукупності методологічних підходів (системного, особистісно-діяльнісного, технологічного), соціально-педагогічних положень теорії соціалізації особистості, ключових ідей різних моделей інвалідності, концепції трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями, теорії соціальної інклюзії та інтеграції осіб з інвалідністю, закономірностей психофізичної реабілітації та соціальної адаптації в діяльності реабілітаційних центрів, наукових підходів щодо сутності, структури та особливостей трудової реабілітації осіб з обмеженими

Рис. 1. Система трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я

можливостями здоров'я було науково обґрунтовано *систему трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів* як єдності взаємопов'язаних та взаємодетермінованих компонентів: *цільовий*, зорієнтований на соціальне замовлення: забезпечення права осіб з обмеженими можливостями здоров'я на повноцінну соціалізацію та самореалізацію в суспільстві, складається з мети, завдань та принципів; *суб'єкт-суб'єктний*, що репрезентує суб'єкти (реабілітаційна комісія, реабілітаційна команда, сама особа з обмеженими можливостями здоров'я та її оточення) та об'єкти реабілітаційного впливу (соціально-педагогічні та особистісно-психологічні); *змістовно-технологічний*, поєднує зміст реабілітаційного процесу, соціально-педагогічні умови, технології, методи, форми, засоби реабілітації; *результативний* – включає результат реабілітаційного процесу та критерії і показники, що забезпечують його оцінку.

Експериментальній верифікації досліджуваної системи в ході формувального експерименту передувала розробка авторської регіональної комплексної Програми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів як орієнтовної основи науково-методичного супроводу її реалізації. Зміст програми структуровано за трьома блоками-етапами: діагностично-організаційним, реабілітаційно-операційним, аналітичним, кожен з яких передбачав реалізацію певного алгоритму дій.

На діагностично-організаційному етапі здійснено підготовку фахівців міждисциплінарної команди, на реабілітаційно-операційному – розроблену Програму було реалізовано в умовах експериментальних реабілітаційних центрів, на аналітичному – проведено якісний аналіз отриманих результатів експерименту на основі підсумкової діагностики.

На *діагностично-організаційному* етапі здійснювалася підготовка фахівців міждисциплінарної команди; проводилася психолого-педагогічна діагностика осіб з інвалідністю, яка передбачала вивчення їхніх потреб, запитів і планів; визначався вихідний реабілітаційний потенціал клієнта; розроблялася індивідуальна „*дорожня карта трудової реабілітації*”; на *реабілітаційно-операційному* етапі – в умовах експериментальних реабілітаційних центрів здійснювалася особистісно зорієнтована соціально-педагогічна робота щодо реалізації Програми за напрямками: індивідуальна реабілітаційна робота з професійної орієнтації та розвитку особи з обмеженими можливостями; комплексна соціальна адаптація особи з інвалідністю у навчальному та професійному середовищах; трудова реабілітація людини на місці професійного навчання чи на робочому місці; на *аналітичному* етапі – проводився якісний аналіз отриманих результатів експерименту на основі підсумкової діагностики, результати якої розглядалися як підстава для вирішення питання подальшого навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я у закладах професійно-технічної освіти, їхньої перепідготовки або підвищення кваліфікації й працевлаштування.

Індивідуальна реабілітаційна робота передбачала соціально-педагогічне та медико-психологічне консультування, соціально-побутовий патронаж, надання психолого-реабілітаційної підтримки, послуг побутового характеру, проведення якої здійснювалося згідно індивідуального плану реабілітаційних заходів, картки соціального супроводу слухача, журнали обліку роботи фахівця з соціальної роботи тощо. У кожному конкретному випадку визначалися пріоритетні напрями

соціально-педагогічної роботи, формувався її конкретний зміст; вирішувалося питання, де здійснюватиметься реабілітація та соціальна адаптація особи з психофізичними проблемами: за місцем мешкання, в спеціальному освітньому закладі, в реабілітаційному центрі тощо.

У ході формувального експерименту центром зайнятості разом з науковцями ЛНУ імені Т. Шевченка (м. Старобільськ) проводилися круглі столи за участі фахівців обласного відділення Фонду соціального захисту інвалідів, Обласного центру медично-соціальної експертизи за такою проблематикою: „Робочі місця для інвалідів: проблеми та шляхи розв'язання”, „Проблеми працевлаштування соціально незахищених верств населення” та ін.

Здійснювалася робота з професійної орієнтації молоді з інвалідністю шляхом проведення профінформаційних консультацій, профорієнтаційних семінарів „Твій вибір: професійне самовизначення”, професіографічних екскурсій на підприємства, до навчальних закладів: „Лінзи доступності: екскурс у світ регіональних закладів освіти”, профорієнтаційних уроків („Вибір професії – крок за кроком”, „Уроки реального трудового життя”; групових та масових виховних заходів: „Ярмарка кар'єри”, „День випускника”; ділові ігри „Як шукати роботу” тощо.

З соціально незахищеними категоріями населення з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці проводилися тематичні семінари для цільових груп населення: „Школа реального життя: крок до професії”, „Молодь: перспективи працевлаштування та зайнятості”, „Шляхи професійної самореалізації молоді”; для жінок з інвалідністю – „Особливості зайнятості жінок”, „Трудове рабство: можливості попередження”, „Жінка в бізнесі”, семінари-презентації „Я – успішна жінка!”; реалізовувалися тренінги з пошуку роботи, з орієнтації на підприємницьку діяльність тощо.

У центрах професійної реабілітації інвалідів організовувалося творче дозвілля різноманітне, як за формою, так і за змістом: проведення конкурсів-презентацій робітничих професій, виставки вишиванок; виставки робіт з природних матеріалів „Фантазії природи” тощо.

Для з'ясування результативності розробленої системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів визначено *критерії та показники*: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, описано їхні рівні (високий, середній, низький).

На завершальному етапі експерименту встановлено, що більшість представників ЕГ має середній і високий рівні показників трудової реабілітованості. У респондентів виявлено зацікавленість трудовою реабілітацією, вони вважають її важливою для свого майбутнього, мають глибоку переконаність у значущості реабілітаційного середовища та знань його специфіки. Вони намагаються допомагати іншим особам з вадами здоров'я, активні в самоствердженні, саморозвитку, у них наявний сформований особистісний сенс щодо трудової реабілітації. У переважної більшості представників ЕГ встановлено також достатній рівень знань і намірів, необхідних для включення в реабілітаційне середовище. Вони володіють на достатньому рівні нормами та вимогами трудової реабілітації. У слухачів центрів наявний досвід виконання конкретних навчальних дій, вони мають практичні навички сприяння процесу трудової реабілітації. У

більшості осіб налагоджено навчальні контакти з працівниками та слухачами центрів. Вони здатні аналізувати власну діяльність, вирішувати різні проблемні ситуації. Зазначимо й підвищення рефлексивних умінь молоді з обмеженими можливостями здоров'я (здатність до самоаналізу й самооцінки, до використання результатів самоаналізу, потреба та прагнення до самовдосконалення).

Крім того, найважливішим показником результативності розробленої системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я стало підвищення кількості працевлаштованих осіб, які пройшли навчання в центрах.

За результатами експерименту встановлено, що працівники центрів підвищили свої компетенції в контексті організації та реалізації трудової реабілітації. Зафіксовано позитивну динаміку в ставленні батьків молоді з обмеженими можливостями здоров'я до трудової реабілітації. У повному обсязі або частково вирішено проблеми: здійснення психологічного консультування батьків у процесі навчання; розробка науково-методичних рекомендацій для батьків; допомога батькам у формуванні режиму дня слухачів центрів.

Для підтвердження гіпотези дослідження за допомогою критеріїв Пірсона і Фішера статистично доведено два факти: КГ та ЕГ за своїми показниками достовірно відрізняються; зміни, зафіксовані в ЕГ наприкінці формувального етапу експерименту, є статистично значущими порівняно з констатувальним етапом (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка результативності системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в межах формувального та констатувального експерименту

№	Критерій	Групи	Рівні розвитку показників					
			низький		середній		високий	
			КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ
1	Мотиваційно-ціннісний	КГ	39,8	28,2	49,9	62,3	10,3	9,5
		ЕГ	40,1	16,6	50,6	50,6	9,3	32,8
2	Когнітивний	КГ	38,8	33,5	50,0	53,2	11,2	13,3
		ЕГ	38,7	11,8	51,2	58,6	10,1	29,6
3	Операційно-діяльнісний	КГ	37,5	23,5	54,3	64,9	8,2	11,6
		ЕГ	35,6	15,2	56,3	60,3	8,1	24,5
Загальний рівень розвитку показників		КГ	38,7	28,4	51,4	60,1	9,9	11,5
		ЕГ	38,1	14,5	52,7	56,5	9,2	29,0

Проведене теоретичне дослідження, аналіз практичного досвіду впровадження авторської регіональної комплексної Програми діяльності реабілітаційних центрів дозволили сформулювати пропозиції рекомендаційного характеру щодо покращення результативності діяльності реабілітаційних центрів, удосконалення організаційної структури та управління системою професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й наукове розв'язання актуальної проблеми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів, що полягає в обґрунтуванні, змістовній розробці та експериментальній перевірці ефективності відповідної системи та авторської регіональної комплексної Програми діяльності реабілітаційних центрів із зазначеної проблеми.

1. Аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та соціально-педагогічної літератури засвідчив, що історичними, соціокультурними передумовами становлення й формування концепції трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я стали такі науково-практичні концепти: сприйняття суспільством інвалідності як кардинальної відмінності, що допускає інтеграцію лише за умови медичного лікування, яке забезпечує наближення до суспільної норми (медична модель інвалідності); сприйняття людини з інвалідністю як економічного тягаря для суспільства (різновид медичної моделі – економічна).

У межах ідей гуманістичного ставлення до осіб з інвалідністю як до рівних та соціально спроможних (соціальна та неосоціальна модель) теоретичними засадами наукового пошуку визначено такі основні положення, відображені в працях учених: основою трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я є інклюзія, що ґрунтується на філософії соціальної рівності; інклюзія в соціально-економічній сфері є одним із багатьох аспектів перебудови суспільної свідомості та містить ідею щодо можливості включення осіб з інвалідністю в професійну діяльність у позбавленому сегрегації соціальному середовищі; максимальна компенсація психофізичних обмежень, повна самореалізація та інтеграція людей із проблемами здоров'я в професійному середовищі уможливується завдяки відновленню їхнього соціального статусу в процесі соціальної реабілітації, формуванню активної життєвої позиції індивіда в умовах відкритого професійно-реабілітаційного середовища.

2. З урахуванням теоретичних аспектів проблеми дослідження уточнено та конкретизовано поняття трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я як відновлення знижених або втрачених професійних функцій, вибір професії та адаптація до неї осіб з обмеженими можливостями, дитини-інваліда, поновлення трудової діяльності таких осіб за вже опанованою раніше або новою професією.

Установлено, що трудова реабілітація має певну структуру і включає заходи із забезпечення зайнятості осіб з обмеженими можливостями, експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації, професійної підготовки, підготовки робочого місця, професійно-виробничої адаптації, раціонального працевлаштування, динамічного контролю раціональності працевлаштування й успішності професійно-виробничої адаптації. Складниками трудової реабілітації визначено професійний відбір, професійну перепідготовку, перекваліфікацію, що спрямовуються на працевлаштування осіб з інвалідністю у звичайних виробничих умовах і в спеціально створених умовах роботи.

3. Аналіз особливостей та сучасного стану трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів показав, що цей процес спирається на нормативно-правову базу щодо соціального захисту осіб з

обмеженими можливостями здоров'я, чинну структуру реабілітаційних центрів, соціальну ситуацію розвитку та індивідуальний реабілітаційний потенціал людини з інвалідністю.

Особливості процесу трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я залежать від умов реабілітаційних центрів – установ, підприємств, закладів, структурних підрозділів незалежно від форм власності, що здійснюють реабілітацію інвалідів і дітей-інвалідів відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації. Доведено, що в широкому інтеграційному контексті такі центри працювати як об'єднання соціальних інститутів, що виконують функції освіти і виховання стосовно осіб, які потребують соціальної адаптації та інтеграції, ґрунтуючись на чітких гуманістичних організаційних, науково-методичних і функційних засадах трудової реабілітації, і забезпечують задоволення різноманітних потреб клієнтів з надання всебічної соціальної, медико-психолого-педагогічної, правової допомоги людям з інвалідністю та їхнім сім'ям, педагогам, соціальним працівникам та іншим фахівцям.

За результатами теоретичного аналізу встановлено, що необхідність розробки системи трудової реабілітації інваліда, особливо в період професійного становлення особистості, зумовлена низкою соціально-економічних, психологічних та соціально-педагогічних причин: визнанням нових підходів до цілей, змісту й результативності професійної реабілітації; проблемами й перешкодами, що виникають на шляху інваліда під час професійної реабілітації та після її завершення (організаційними, правовими, технічними, методичними, психологічними та етичними бар'єрами).

4. Застосування системного підходу до аналізу трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів забезпечило її розгляд як системи змін особистості в певній соціальній ситуації, що забезпечується низкою взаємопов'язаних та взаємодетермінованих компонентів: цільового, зорієнтованого на соціальне замовлення: забезпечення права осіб з обмеженими можливостями здоров'я на повноцінну соціалізацію та самореалізацію в суспільстві, складається з мети, завдань та принципів; суб'єкт-суб'єктного, що репрезентує суб'єкти (реабілітаційна комісія, реабілітаційна команда, сама особа з обмеженими можливостями здоров'я та її оточення) та об'єкти реабілітаційного впливу (соціально-педагогічні та особистісно-психологічні); змістовно-технологічного, який поєднує зміст реабілітаційного процесу, соціально-педагогічні умови, технології, методи, форми, засоби реабілітації; результативного – включає результат реабілітаційного процесу та критерії і показники, що забезпечують його оцінку.

5. Верифікація системи здійснювалася шляхом реалізації авторської регіональної комплексної Програми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів спільно із закладами вищої освіти шляхом використання адаптованих та спеціально розроблених форм і методів, спрямованих на підвищення реабілітаційних можливостей осіб з інвалідністю, професійного зростання та трудової самореалізації.

Доведено, що показники трудової реабілітації КГ і ЕГ суттєво відрізняються; зміни, що зафіксовано в ЕГ наприкінці експерименту, є статистично значущими порівняно з констатувальним етапом. Крім того, найважливішим орієнтиром якості авторської системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я

стало підвищення відсотка працевлаштованих осіб, які пройшли навчання в центрах.

Викладені положення не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого розвитку потребує дослідно-експериментальна робота, спрямована на вдосконалення організаційної структури та управління системою професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, підтримку взаємодії у міждисциплінарній команді фахівців реабілітаційних центрів та вищих закладів освіти, розширення спектру форм і методів реабілітаційної роботи, розробку механізмів взаємодії реабілітаційних центрів та представників трудової сфери – потенційних роботодавців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Поліщук О. А. Трудова реабілітація особистості юнаків з обмеженими можливостями як складова їх самоактуалізації / О. А. Поліщук // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2008. – № 12(151). – С. 226 – 234.

2. Поліщук О. А. Порівняльний аналіз державної політики України та провідних світових країн у галузі підтримки доходів і забезпечення соціальних виплат особам з обмеженими можливостями / О. А. Поліщук // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2010. – № 10(197). – Ч. 1. – С. 174 – 182.

3. Поліщук О. А. Теоретичні та практичні аспекти професійної орієнтації та трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я / О. А. Поліщук // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2011. – № 14(225). – Ч. III. – С. 129 – 133.

4. Поліщук О. А. До проблеми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в Україні / О. А. Поліщук // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2017. – № 7(312). – Ч. 1. – С. 233 – 243.

5. Поліщук О. А. Стан трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в Україні / О. А. Поліщук // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2017. – № 8(313). – Ч. 1. – С. 81 – 89.

6. Поліщук О. А. Досвід реалізації системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я у регіональних реабілітаційних центрах / О. А. Поліщук // Education and Pedagogical Sciences. – 2017. – № 2. – С. 37 – 51. (Ulrich's Periodicals Directory (США)).

7. Поліщук О. А. Трудова реабілітація людей з обмеженими можливостями здоров'я як умова розбудови інклюзивного суспільства в Україні / О. А. Поліщук // Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka. – Warszawa, 2017. – Вип. 4. – С. 140 – 152.

8. Поліщук О. А. Задоволення потреб громадян в послугах охорони здоров'я на державному і регіональному рівні (на прикладі Луганської області) / О. А. Поліщук // Соціологічні дослідження : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля. – 2004. – № 4. – С. 103 – 110.

9. Поліщук О. А. Соціально-педагогічні умови забезпечення трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями / О. А. Поліщук // Наук. часоп. Нац.

пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та психологія. – Вип. 14. – К., 2009. – С. 119 – 121.

10. Поліщук О. А. Шляхи підвищення конкурентоспроможності на ринку праці осіб з обмеженнями життєдіяльності / О. А. Поліщук // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та психологія. – Вип. 16. – К., 2010. – С. 149 – 151.

11. Поліщук О. А. Щодо визначення дефініцій у сфері забезпечення трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями / О. А. Поліщук // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та психологія. – Вип. 15. – К., 2010. – С. 218 – 120.

12. Поліщук О. А. Реалізація державної підтримки проблем професійної реабілітації інвалідів в умовах регіонального реабілітаційного середовища / О. А. Поліщук // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та психологія. – Вип. 17. – К., 2011. – С. 197 – 120.

13. Поліщук О. А. Система трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я: цільовий компонент / О. А. Поліщук, С. Я. Харченко // Організація соціальної та соціально-педагогічної роботи у різних соціальних інституціях суспільства : матеріали Міжвуз. наук.-практ. семінару (м. Харків, листоп. 2017 р.) / уклад. : К. С. Волкова та ін. – Х. : ФО-П Шейніна О. В., 2017. – С. 64 – 67.

14. Поліщук О. А. Суб'єкт-суб'єктний підхід до трудової реабілітації людей з обмеженнями здоров'я у реабілітаційних установах / О. А. Поліщук // Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, листоп. 2017 р.). – Суми, 2017. – С. 93 – 96.

Поліщук О. А. Трудова реабілітація осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Старобільськ, 2018.

У дисертації досліджено систему трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах регіональних реабілітаційних центрів. Викладено історичні, соціокультурні передумови становлення й формування концепції трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я, нормативно-правову базу щодо їхнього соціального захисту; сутність та структуру трудової реабілітації цієї категорії людей. У межах аналізу стану та особливостей трудової реабілітації людей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів схарактеризовано діяльність реабілітаційних центрів, досліджено їхній вплив на трудову реабілітацію. Розкрито поняття „професійна реабілітація”, „трудова реабілітація”, „трудова реабілітація людини з обмеженими можливостями здоров'я”, „реабілітаційний центр”; визначено й схарактеризовано компоненти системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах реабілітаційних центрів. Проведено експериментальну перевірку розробленої системи трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в умовах

регіональних реабілітаційних центрів шляхом впровадження авторської регіональної комплексної Програми трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я в діяльність регіональних реабілітаційних центрів.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями здоров'я, реабілітація, трудова реабілітація, трудова реабілітація людини з обмеженими можливостями здоров'я, система трудової реабілітації, центр трудової реабілітації, регіональна комплексна програма трудової реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Полищук Е. А. Трудовая реабилитация лиц с ограниченными возможностями здоровья в условиях реабилитационных центров. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Государственное учреждение „Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”. – Старобельск, 2018.

В диссертации изучена проблема трудовой реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья в условиях региональных реабилитационных центров. Раскрыты исторические, социокультурные предпосылки становления и формирования концепции трудовой реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья. Показано, что идеи трудовой реабилитации лиц с инвалидностью прошли значительный путь от неприятия обществом (в рамках благотворительной модели инвалидности) через понимание человека с инвалидностью как экономического бремени для общества (в контексте медицинской, в том числе ее разновидности – экономической модели) по отношению к лицам с инвалидностью как к равным и способным к полноценной самореализации в социуме (социальная и неосоциальная модели). Сущность трудовой реабилитации людей с ограниченными возможностями здоровья уточнена как восстановление сниженных или утраченных возможностей по выполнению профессиональных функций, выбору профессии и адаптации к ней.

Определены такие виды реабилитационных услуг в условиях реабилитационного центра: социально-бытовая, педагогическая, психологическая, медицинская.

В рамках анализа состояния и особенностей трудовой реабилитации людей с ограниченными возможностями здоровья в условиях реабилитационных центров охарактеризована существующая сеть реабилитационных центров, изучена нормативно-правовая база по социальной защите лиц с ограниченными возможностями здоровья; раскрыты значения понятий „профессиональная реабилитация”, „трудова реабілітація”, „трудова реабілітація человека с ограниченными возможностями здоровья”, „реабілітаційний центр”.

Определены и охарактеризованы компоненты системы трудовой реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья в условиях реабилитационных центров: целевой (социальный заказ, цель, задачи, принципы), субъект-субъектный (субъекты и объект трудовой реабилитации), содержательно-технологический (содержание, условия, формы, методы, средства), результативный

(результат реабилитационного процесса, критерии и показатели его оценки).

Разработана авторская региональная комплексная Программа внедрения такой системы в деятельность региональных реабилитационных центров, которая содержит поэтапный (лечебно-организационный, реабилитационно-операционный, аналитический) алгоритм действий и в которой заложены социально-педагогические технологии эффективной реализации процесса профессиональной ориентации и трудовой реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья. Проведена экспериментальная проверка содержательно разработанной системы трудовой реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья в условиях региональных реабилитационных центров.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями здоровья, реабилитация, трудовая реабилитация, трудовая реабилитация человека с ограниченными возможностями здоровья, система трудовой реабилитации, центр трудовой реабилитации, региональная комплексная программа трудовой реабилитации лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Polishchuk O. A. Vocational rehabilitation of persons with disabilities in conditions of rehab centers. – Qualification scientific work as a manuscript.

Thesis for a degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogics. – State institution „Lugansk National Taras Shevchenko University”. – Starobilsk, 2018.

The thesis investigates the system of vocational rehabilitation of persons with disabilities in the regional rehabilitation (rehab) centers.

It has been studied historical, socio-cultural preconditions of the concept formation of a vocational rehabilitation of persons with disabilities. It has been disclosed an essence and structure of vocational rehabilitation of persons with disabilities.

Within an analysis features of vocational rehabilitation of persons with disabilities in conditions of rehab centers, it was characterized a current structure of rehab centers, it was studied a legal and regulatory basis for a social protection of persons with disabilities; it was specified the term „professional rehabilitation”, „vocational rehabilitation”, „vocational rehabilitation of a person with disabilities”, „Center of vocational rehabilitation of persons with disabilities”; there were defined and characterized components of vocational rehabilitation of persons with disabilities in conditions of rehab centers: targeted, subject-subjective, content-technological, rewarding. It was carried out an experimental verification of a content developed system of vocational rehabilitation of persons with disabilities in conditions of regional rehab centers. The experimental verification of the content of the developed system of labor rehabilitation of persons with disabilities in the regional rehabilitation centers through the introduction of a regional comprehensive program of labor rehabilitation of persons with disabilities in the activities of regional rehabilitation centers

Keywords: persons with disabilities, rehabilitation, vocational rehabilitation, vocational rehabilitation system, vocational rehabilitation (rehab) center, regional comprehensive program of labor rehabilitation of persons with disabilities in regional rehabilitation centers.